

УДК 94(575.2) (04)

**СИЛА И МЕСТО БЛАГОСЛОВЕНИЯ В КОЧЕВОМ
КЫРГЫЗСКОМ НАРОДЕ**

Арзыбаев Тыныстан Кадырович
к. и. н., научный сотрудник

**КӨЧМӨН КЫРГЫЗ ЭЛИНДЕ БАТАНЫН
КУДУРЕТИ ЖАНА ОРДУ**

Арзыбаев Тыныстан Кадырович,
т.и.к., илимий кызматкер

**STRENGTH AND PLACE OF BLESSING IN
THE NOMADIC KYRGYZ PEOPLE**

Arzybayev Tynystan Kadyrovich
candidate of historical sciences, researcher

Институт Истории, археологии и этнологии им. Б. Джамгерчинова НАН КР
B. Dzhamgerchinov Institute of History, archeology and ethnology of the NAS KR

Аннотация. В статье основной концепцией благословения является накопление сил за счет получения поддержки невидимых сил и самого себя, а также обладание силой созидания, эта Святая Сила считается величайшим благословением. Бата – это древний обычай кыргызского народа желать удачи человеку. издревле жившему в кыргызском народе. Проклятие противоположно благословению. Холодные слова обратного благословения (проклятия) пронзают человеческое сердце и проходят сквозь кости. Это словесная формула, желающая человеку зла.

Ключевые слова: жизнь, благословение, проклятие, клятва, ложь, добро, святое, зло, формула.

Аннотация. Макалада батанын негизги түшүнүгү – бул көзгө көрүнбөгөн күчтөрдүн алкоосун алуу менен өзүнө жалгоонун аркасында күч топтоо болуп, эң чоң ооматты оодарып алган болуп саналып жаратуучу күчкө ээ болуу менен бул Ыйык Күч-Кубат. Бата - байыртан бери кыргыз элинде жашап келген адамга жакшылык тилеген каада. Каргыш - бата берүүнүн каршысы. Тескери батадагы (каргыштагы) суук сөздөр адамдын жүрөгүн зыркыратып сөөктөн өтөт. Ал адамга жамандык каалаган сөз жүзүндөгү формула.

Негизги сөздөр: жашоо, бата, каргыш, ант, жалгоо, жакшылык, ыйык, жамандык, формула.

Abstract. In the article, the main concept of blessing is the accumulation of strength by receiving the support of invisible forces and oneself, as well as possessing the power of creation, this Holy Power is considered the greatest blessing. Bata is a custom of wishing good luck to a person who has lived among the Kyrgyz people since ancient

times. A curse is the opposite of a blessing. Cold words of reverse blessing (curse) pierce the human heart and pass through the bones. This is a verbal formula that wishes harm to a person. Key words: life, blessing, curse, oath, goodness, evil, dialectic analysis.

Key words: life, blessing, curse, oath, lie, good, holy, evil, formula.

Көчмөн кыргыз элинин сөз кудурети – бата. Кыргыз элинин баалуулуктарынын бири, ата-бабабыздан бери келе жаткан салт – бата берүү, бата алуу.

«Бата» деген сөз араб тилинен келген, кыргызчага которгондо каалоо, тилек дегенди түшүндүрөт. Кыргыз элинде батага болгон ишеним, андагы сөз кубаты кылымдардан бери кемибей келе жатат. Адам баласынын өмүрү бата менен коштолгондуктан, элибиз “Жамгыр менен жер көгөрөт, бата менен эл көгөрөт” деген макал кепти атам замандан бери туу тутуп келет.

Бата – бул Аалам менен Жер ортосундагы байланыштын ачкычы. Батанын негизги түшүнүгү – бул көзгө көрүнбөгөн күчтөрдүн алкоосун алуу менен өзүңө жалгоонун аркасында күч топтоо болуп, эң чоң ооматты оодарып алган болуп саналат. Ак бата жаратуучу күчкө ээ. Бата – бул Ыйык Күч-Кубат. Ал алкоонун негизинде сактоочу, куткаруучу, жалгоочу, агартуучу, бийиктетчү – Тирүү Ыйык Күч. “Бата” деген сөздүн келип чыгышына кайрылсак, кыргыз элинин чыгаан уулу, алгачкы тилчи, лексиколог Кусеин Карасаевдин түшүндүрмөсү боюнча бата деген сөз араб тилинен келген. Арабдын “Фатиха” деген сөзүнөн келип чыккан, кыргызчага которгондо каалоо, тилек дегенди түшүндүрөт. Улуу-кичүү дебей баарыбызга белгилүү куранда «Фатиха» сүрөсүн көпчүлүгүбүз жатка билебиз жана угуп жүрөбүз («Фатиха» сүрөсүн араб тилинде окуп, угуп жүрөбүз)(1).

Кыргыз эли байыртадан эле көчмөн эл болгон. Тарыхта көчмөн элдер көп болгон. Бирок кыргыз эли ошол көчмөн элдердин ичинен тарыхы, маданияты менен өзгөчөлөнүп, айырмаланып турат. Кыргыздын өзгөчөлүгү - элди эл кыл-

ган, журтту журт кылган өздөрүнүн керемети, өчпөс тарыхына байланыштуу. Көчмөн турмуш миң жылдап негизделет, каада-салтка, элдин жашоо образына, улуттун уңгулуу дүйнө таанымына айланат. Кыргыз көчмөн маданиятында руханий, тарых-санжырасын, салт-санаасы, тарыхын атадан балага эсинде, жадында сактап муундан муунга мурас калтырган.

Абалтадан бери кыргыз элинде атаар таңы ак тилектүү баталар менен башталып, улуу иши ушул сөздө ашталып, улуу жолго чыгаарда уулдары ак тилектүү бата менен атанып, кыскасы, бардык жакшы иштеринин баштаар аземинде баталар коштоп турган.

Батанын барк-баасы муундан муунга, ооздон оозго өтүп айтылып жүрүп олтуруп, ар бирибиздин жан дүйнөбүзгө жарыгын төгүп, бакыт-таалай, ырыс-кешик алып келүүчү кут катары тутулган.

«Карыдан бата алса өмүрү узарып, багы ачылат» деген ишенимди бек тутушкан. Карылардан бата алуу адаты эң күчтүү орун алган. Көчмөн кыргыз элинин сөз кубаты – бата болгон.

Кыргызда батага болгон ишеним, андагы сөз кубаты кылымдардан бери кемибей келе берген. Кыргыз элинин баалуулуктарынын бири ата-бабабыздан бери келе жаткан салты – бата берүү, бата алуу. Ал эми биздин ата-бабалардын канына сиңип калган баталары, баса-турса, ар дайым ооздорунда болгон. Алар: “кудай жалгасын”, “тилегинди берсин”, “өркүнүң өссүн”, “кем болбо”, “өмүрлүү бол”, “кудайым бак айтсын”, “жолуң ачылсын” д.у.с. Доор алмашкан сайын адам баласынын жашоосунда айтылып жүргөн баталар ар бир мезгилдин шартына жараша өзгөрүп келет. Бирок батанын, нарк-насили баалуулугу түп нускасын жоготпой келет.

Кыргызда батага болгон ишеним жогору турган. Бала төрөлүп үй-бүлө курганга чейин ар бир куракка карата аталардын ак баталарын алып келишкен. Кыргыз эли көчмөн эл жана ат үстүндө жоого даяр турган эл болгон. Жоо майданында жекеме-жеке сайышка чыккан баатырлар алтын-күмүш эмес, ак батаны алып чыккан.

Баталардын кыргыз турмушундагы, дилиндеги орду өтө омоктуу болуп келген. Себеби, кыргыз тилинин сөз кубаты дилине жетип, баталарга болгон өзүнчө ишеним калыптанган. Кыргыз эли барда сөз кудурети, сөз кубаты болгон бата кылымдап жашай берет!

Абалтадан бери кыргыз элинде атаар таңы ак тилектүү баталар менен башталып, улуу иши ушул сөздө ашталып, улуу жолго чыгаарда уулдары ак тилектүү бата менен атанып, кыскасы, бардык жакшы иштеринин баштаар аземинде баталар коштоп турган.

Батанын барк-баасы муундан муунга, ооздон оозго өтүп айтылып жүрүп олтуруп, ар бирибиздин жан дүйнөбүзгө жарыгын төгүп, бакыт-таалай, ырыс-кешик алып келүүчү кут катары тутулган.

Бата кандай келет? Батага алакан жайылаар замат Ааламдан миңдеген күчтөрдүн алкоосу ошол жайылган батага алкоо жөнөтүшөт. Анын негизги себеби: алакан жайылганда Аалам эшиктери ачылат. Ааламдын эшиги ачылганда, ал жактагы мээримдүү күчтөр жардам бергенге шашат.

Аалам, Нур дүйнө жалаң мээримден тургандыктан, алардын батасы менен жерден суранган бата күч-кубаттуу энергияны жаратат. Байыркы Касиеттүү ата-бабалардын баталары эл сезимин, эл намысын ойготкон, чачылган элди жыйнаган, бузулган элди бириктирген, баласыздарга перзент тартуулаган, иштеринин оңолушуна түрткү болгон, элдин Ынтымагын чыңдаган.

Ошондой болсо да эл оозунда сакталып келаткан батанын түрлөрү көп.

Алсак, колго суу куйганда колун жууган киши суу куйган балага «Өмүрлүү бол, бактылуу бол! Өркөнүң өссүн! Кудай тилегиңди берсин! Кудай жалгасын! Тилегиңе жет!» деген батасын берет. Ал эми ымыркай-уулга: «Касиеттүүнүн сөзүнөн сакта, кескинин көзүнөн сакта, акелерине атчы болсун, үкөлөрүнө башчы болсун, жорткондо жолун ач, жоомарт кылып колун ач» деп бата берилет. Ал эми той ээсине: «Керегең кептүү болсун, келиниң септүү болсун, уугуң учтуу болсун, уулуң туштуу болсун» делсе, күйөөгө узачу кызга же жаңы келген келинге: «Кайнатанды хандай көр, кайнененди жандай көр, суу сунсаң да сумсайбай, алтын аяк балдай бер», эл керегине жарачу мыкты чыкма уулдарына «Теңир телегейиңди тегиз, бактыңды эгиз кылсын. Кем болбо, тең бол. Жолуң ачылсын, түбүң түптөлсүн» ж.б. деп бата беришкен. Батанын касирет-күчү касиеттүү деп эсептелет. Кыргызда кан Кошойдун Каныкейге берген батасы, Түгөлбай Сыдыкбековдун, Кусейин Карасай уулунун, ж.б. баталары белгилүү. Бата экиге бөлүнөт. Ак бата жана тескери бата болуп. Тескери (терс) бата деген да болгон, аны ууру-кескилерге, чыккынчыларга ж.б. багытташкан.

Ак бата сураган бала эки колунун чыпалактарын тийиштире тең кармап, алакадарын бириктире, бетине жакын тутуп, берген батаны аягына чейин күтүп, акырында гана «оомийин» деп, батаны кабыл алдым деген мааниде колун жүзүнө сүртөт. Бата алат. Бата тийген кишини бак жалгайт. Бата оңойлук менен жанбайт. Эгер бата жанса бак тайыйт. Батаны эл-журтка кадыр-баркы бар, көптү билип, көптү көргөн нарк-нускалуу даанышман карыялар, ак элечек байбичелер керек учурда гана берген. Мындай адамдардын батасын алыш үчүн кыйла жыл кызматын кылгандар, алыстан ат арытып атайын келгендер да болгон. Кээде эл чакырып бата сурашкан. Элдик бата касиеттүү, ыйык эсептелет. Кыр-

гызда «Эл керегине жараган киши бол!» - деп бата беришет. Бул бата - кыргызга гана тиешелүү.

Кыргыздардын ак баталарынын тарыхы узун болгондой эле тематикалуу, арналуу баталар болгон. Арналуу баталарды азыноолак атап өтсөк: элге бата, эл башчыга бата, баатырга бата, балбанга бата, көчкө бата, конушка бата, үрөн сепкендеги бата, колго суу куйганда бата, тойдо берилген баталар ж.б., кыскартып айтканда атай берсек узун тизме болот.

Улуу ойчулдардын, акылмандардын, даанышмандардын элге берип жүргөн баталарынан:

Жусуп Баласагындын батасы:

*О, Кудай, ак пейилиңди арттыра көр,
Жамы журт момундарга теңчилик бер!
Кутман элим, өмүрүң узун болсун,
Эл тизгинин кармаган бекем болсун!
Оомийин!*

Махмут Кашкаринин батасы:

*Адам балдары анын кайрымдуулугунан,
Жылдыздардай жетик бакыт тапсын.
Анын тилеги орундалып, ар бир ийгилиги,
Ак жүрөк досторун кубантып жүрсүн!
Оомийин!*

Кусейин Карасаевдин батасы:

*Мал болсун, баш болсун,
Берекелүү аш болсун,
Узун өмүр жаш болсун,
“Ихи” деген оору болбосун,
“Келе” деген доочу болбосун. Оомийин!*

Тескери батадагы (каргыштагы) суук сөздөр адамдын жүрөгүн зыркыратып сөөктөн өтөт.

Кыргыз элинде Касымалы Жантөшевдин “Курманбек” драмасынан Тейитбек хандын келини Айганышка берген тескери батасын мисал келтирсек.

Тейитбек алаканын тескери жайып:

*Корундун болот найзасы,
Мага эмес, мага эмес...
Курманбектин жүрөгүн,
Силерге кесир болсун.
Тешсин жаралап.
Кыргыздын кызы күң,*

Булак болуп кара кан,

Катыны жесир болсун!..

Агып турсун салаалап!.. Оомийин!

Каргыш түшүнүгүн түрк элдеринин эң байыркы архаикалык чыгармаларынын катарын толуктаган “Эр Төштүк” эпосунан да көрөбүз. Төштүктүн аялына карата эпосто мындай каргыш айтылат:

Туубай туна чөгө кал!

Тирүү жүрбөй өлө кал!

Атаңдын малын талаган,

Атаң Элеманды сабаган,

Кара кытай, манжуунун,

Калкын барып чаап ал!

Ушул эле эпосто Айсалкын Кенжекеге жолугуп каргаганы төмөндөгүдөй:

Ардактаган Төштүгүң,

Жер үстүнөн айрылып,

Жер астында кор болсун, долу,

Арка чачың өрбөй кал, долу,

Аташканың сырттаның,

Алты жыл катар көрбөй кал, долу,

Бир мүшкүлгө жолугуп,

Аташканың сырттаның,

Жер астына кетсинчи, долу!

Айтканың башка жетсинчи, долу!

Жети жылы кар болгун, долу,

Сырттаның көрбөй зар болгун, долу.

Жогоруда белгилүү болгондой каргыш “адам-адам”, “адам-табият” карым-катнашындагы бири-бирине болгон тескери көз караш, жамандык тилөө, трагедиялуулукту, бактысыздыкты ыраа көрүү катары кабылданган. «Адамдын башка жанга карата карасанатайлыгы» деп баалаган.

Каргышка карата М.Кашкари “Сөздүгүндө” минтип айтып кетет:

Келсе бирөөлөр жоктошуп,

Бергин жакшы тамак-нан.

Каргап кетер меймандар,

Күтөр болсоң ар жаман.

Демек, каргыш - бул конкреттүү субъектиге же жалпы элге, жаныбарларга же табият кубулуштарына, мифологиялык персонаждарга бактысыздык балээ-ба-

лакет каалаган сөз жүзүндөгү формула. Башкача айтканда, каргыш айтуу - тескери каалоо, жамандык тилген батанын анты.

Ошондуктан баталар кыргыз рухунда кылымдардан бери бек уялап келет. Бүгүнкү күндө күн сайын, кадам сайын ааламдашуу, адашуу, рухсуздук тууралуу жар салынып жатса да, кыргыз эли “Манас” эпосунда “түгөнгөн сайын түтөгөн, кырган сайын көбөйгөн” деп айтылгандай, кыргыз элинин көөнөрбөс асыл мурастарын, нарк-насилдерин, рухий-маданий дөөлөттөрүн болуп көрбөгөндөй темп менен терең изилдеп, калктын калың катмарына жеткирүү максатындагы иш-аракеттер аткарылууда.

Кыргыз элинин жашоо-шартында ар бир күнүбүз, баскан-турганыбыз бата менен коштолгондуктан, баталар илимий көз карашта терең изилдене турган темалардын бири. Сөздүн кудурети – адамда көзгө көрүнбөгөн биоталааны пайда кылып, адам баласынын өнүгүшүнө тийгизген таасири зор болгондуктан, ар бир жаш өспүрүм бата берүү жана бата алуу адебин билүүсү зарыл.

Ошого жөнөкөй адамдардын берген баталарына бакканда залкар, улуу касиеттүү (таза, жөндөмдүү) адамдардан «алтын шилекей» алып калууга ынтызар болуу пайда болгон.

Ал тургай дили таза, элге кадырман адамдар «бөбөктүн оозуна түкүрүп» алтын шилекей чачып, ак батасын берген. Ошого «алтын шилекейиңизди чачып коюңуз» деген сөз калыпташкан түрү бар.

«Умай» деген сөз «баланын шериги, жолдошу, ээси, тону» болот, «Умайга табынса, уул табат» деген макал бар дейт, «түрткү тилдер сөздүгүн» түзгөн Махмут Кашкарий; Умай эненин кыргыз аңыздарындагы баланы калкалоо, өнүп-өсүүнүн ээси деген түшүнүк боюнча, кыргыз залкар баталарынын башы Умай эненин алтын шилекейи менен чачылган. Бул батада Умай эне өсүмдүктөрдүн, эгинчиликтин, малчылыктын

жана башка табият мүчөлөрүнүн ээлерине (пирлерине) кайрылып, табияттын бардык мүчөсү, бир топ киндиктеш катары туруп, өсүп-өнүгүүгө тилектеш болууну, табиятты бурчалтпай, тепетеңдикте өнүп-өсүүгө ак тилек айткан. Биз Умай эненин батасын залкар баталардын башы тутунуп, көпчүлүктүн өндүрүш, жаңы иш башында ийгиликтер каалаганда эл аксакалдарынын оозу менен айтып жүрүүбүзгө тийиш экен. Умай эненин батасы ушул бирөө гана эмес экени белгилүү, мындан аркы баталарды жыйноо жүрүшүндө көптөп чогултууларына ишенбиз.

«Баба дыйкан батасы» кыргыздын залкар батасынын бирөө болуп, бул айдоо жерге үрөн себээрде колу берекелүү, дили таза киши үрөн себүүнүн эң алгачкы башталышында, бир ууч үрөндү сепкенче айтылат. Батанын негизги мазмуну бул үрөндөн өнүп чыккан дан жалгыз эле эгүүчүнүн өзү үчүн өнбөй, дагы табияттагы жан-жаныбарлардын акысы, алардын ырыскысы үчүн өнүү керектигин айтат. Ырыскы ала турган жан көп болсо, дан да ошончо мол чыксын дегени.

Дагы бир жагынан, кыргыздын табияттагы жан-жаныбарлар менен ырыскылаш бирге жашоо таанымын ушул батадан байкатып турат. Демек, адамга карата айтылган бата, тилек оң маанайдагы жашоо принциптерин, ал эми каргыш болсо пессимисттик, терс көз караштарды, жашоодогу үмүтсүздүктү жаратат. Адамдын жашоо жол-жобосу катары антзор мааниге ээ. Ал - адамдын адамдыгынын, табият, социум менен болгон байланышынын көрүнүшү. Адам экзистенциясындагы негизги баалуулуктар катары анын өздүк жашоосу, кайталангыс өзгөчөлүгү, акылы, алган билими, жасаган эмгеги эсептелет. Бул сапаттары бир бүтүндүктү түзүп, адамдын инсандыгын, анын жашоосунун баалуулугун чагылдырат. Эң негизгиси адам өзү баалуулук, анын болмушу

реалдуулуктун бир көрүнүшү, бүтүндүктү толуктап турган бөлүгү катары таанылат. Инсандын ушундай реалдуулугуна көрк, шык берип турган

жакшылык - бул бата. Ал адамдын жашоосунун көп жактуу жана рационалдуу, эмоционалдуу-психологиялык реалдуулугуна зор таасирин тийгизет.

Адабияттар:

1. *Анвар Байтур*. Кыргыз тарыхынын лекциялары. – Б., 1992. 1-2 том.
2. *Кайбылда уулу А. Күү баяны*. – Б., 2000.
3. Курманбек эпосу (К.Акиев, М.Мусулманкулов, С.Дыйканбаевдин айтуулары боюнча). / Эл адабияты сериясы. – Б., 2015.
4. Манас. Киргизский героический эпос. Книга 1. -М., 1984.
5. *Махмуд аль-Кашгари*. Диван Лугат ат-Турк. – Алматы:, Дайк-Пресс, 2005.
6. *Юдахин К. К.* ыргызча-орусча сөздүк. Ф. 1965
7. Эр Төштүк.-Китепте: Эл адабияты сериясы. 2 том.-Б.:– Шам басмасы. 1996.
8. *Турдубаева Н.* Жусуп Баласагындын “Кутадгу билиг” дастаны жана анын түрк тилдериндеги котормолору. Кан. дисс. –Б., 2007.